

Ο ΛΟΥΘΗΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΜΕΛΑΓΧΘΩΝ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ*

Υ Π Ο

ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΡΜΙΡΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

3. Ἐτεροι φιλορθόδοξοι ἐκδηλώσεις τοῦ Λουθήρου.

Ἐκτός τῆς ἀνωτέρω δημοσίας συζητήσεως τῆς Λειψίας ὁ Λούθηρος προέβη καὶ εἰς ἄλλας ἐκδηλώσεις ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐπικαλεσθεῖς καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς περιπτώσεσι καὶ ἐν ποικίλαις συγγραφαῖς τοῦ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν καὶ πράξιν αὐτῆς ἐν τοῖς σημείοις ἐκείνοις ἐν οἷς ἀνεύρισκε συμφωνίαν μὲν τῶν Ὁρθοδόξων πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους, διαφορίαν δὲ αὐτῶν πρὸς τοὺς Ῥωμαιοκαθολικούς. Καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτος ἡ διαπίστωσις ἡμῶν, ὅτι παρὰ τὴν ἀτελεῖ γνῶσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας ἐκ μέρους τοῦ Λουθήρου, κινουμένου ἐν ταῖς δυτικαῖς θεολογικαῖς κατηγορίαις σκέψεως, οὐδέποτε παρέλειπεν οὗτος νὰ ἀντλή καὶ ἐκ τῆς ἀνατολικῆς θεολογίας καὶ χριστιανικῆς εὐσεβείας πᾶν ὅ,τι ἐγνώριζεν ἢ ἦτο δυνατόν τότε νὰ μάθῃ περὶ αὐτῆς, ἐπὶ τῷ τέλει ὅπως χρησιμοποίησῃ αὐτὸ εὐκαίρως ἀκαίρως ἐν τοῖς λόγοις του καὶ ταῖς συγγραφαῖς του κατὰ τῶν ἀντιπάλων του. Οὕτω, συνεχίζων τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ ἀπολύτου παπικοῦ πρωτείου ἐξουσίας ἐφ' ἀπάσης τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, ἐπεκαλέσθη ὁ Λούθηρος πολλάκις, πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θέσεώς του, τὴν μακραίωνα πρᾶξιν τῆς δούσης εἰς τὴν Χριστιανοσύνην τοὺς περισσοτέρους καὶ ἐξοχωτέρους συγγραφεῖς καὶ διδασκάλους Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὀρθῶς τονίσας ὅτι αὕτη, εἰ καὶ ὁμολογουμένως δὲν ἤρνηθη τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης ἀπλοῦν πρωτεῖον τῆς, ὅμως οὐδέποτε ἀνεγνώρισε τὰς ἀπολυταρχικὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ, ἀλλ' ἄνευ Πάπα οὔσα, ἀνήκει εἰς τὸν Χριστὸν καὶ αὐτὸν μόνον ἀναγνωρίζει ὡς μοναδικὴν θεανθρωπίνην κεφαλὴν καὶ αἰώνιον κυβερνήτην ἑαυτῆς καὶ ἀπάσης τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας. Ἀκριβῶς λοιπὸν ἡ ὑπερχιλιετής αὕτη πρᾶξις καὶ πατερικὴ παράδοσις τῆς κατ' ἀνατολὰς Ὁρθοδοξίας παρέσχε τῷ Λουθέρῳ ἰσχυρὰν ἐπιχειρηματολογίαν πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἀπολυταρχικοῦ τυραννικοῦ πρωτείου τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης καὶ ἐν ἄλλαις περιπτώσεσι καὶ συγγραφαῖς αὐτοῦ.

Ταυτοτρόπως, καταπολεμῶν ὁ Λούθηρος ἐν ἔτει 1518 τὴν «νέαν μοναρχίαν» τοῦ Πάπα, ἐπεκαλέσθη κατ' αὐτῆς τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν χριστιανῶν ἀπά-

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 25 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

σης τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἀφρικῆς, οἷτινες οὐδέποτε ὑπήχθησαν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ῥωμαίου Ποντίφηκος, οὔτε τὸ Εὐαγγέλιον οὕτως ἠγνόησαν πώποτε (qui nunquam sub Romano Pontifice fuerunt, nec Evangelium unquam sic intellexerunt)»¹, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ παπικοῦ ἀπολυταρχικοῦ πρωτείου. Ὁμοίως ἐν τῷ εἰκοστῷ δευτέρῳ πορίσματι τῶν περὶ τῶν ἀφέσεων συζητήσεων τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπαναλαμβάνει ὁ Λούθηρος, ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πάπα Γρηγορίου I. «δὲν ἦτο ὑπὲρ τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας, καὶ δὴ τὰς τῆς Ἑλλάδος (non erat super alias Ecclesias, saltem Graeciae)»².

Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1519, γράφων πρὸς τὸν ἐκλέκτορα (Kurfürst) τῆς Σαξωνίας Φρειδερίκον, ἐτόνιζεν, ὅτι «τὸ πρωτεῖον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης δὲν προέρχεται ἐκ θεοῦ δικαίου (non est jure divino)», ἀλλ' ἐξ ἀνθρωπίνου δικαίου, διότι στηρίζεται ἐπὶ συνοδικῶν ἀποφάσεων καὶ παραδοχῆς αὐτῶν ἐκ μέρους δυτικῶν χριστιανῶν. Ἄλλ' «ἡ σύνοδος συνίστησιν ἀνθρώπινον δίκαιον, ἐξ ἀνθρωπίνου δὲ δικαίου δὲν δύναται νὰ ἀποτελεσθῇ θεῖον δίκαιον». Ἐντεῦθεν καὶ «ὀλόκληρος ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐπὶ 1400 ἔτη δὲν ὑπετάγη εἰς τὸν Πάπαν. Ἐὰν τὸ πρωτεῖον αὐτοῦ ὑφίστατο θεῖον δίκαιον, θὰ ἔπρεπε κατὰ τὰ 1400 ἔτη νὰ εἶχον ἀναθεματισθῇ πλεῖστοι χριστιανοί, ἐν οἷς οἱ ἀγιώτατοι Πατέρες καὶ μέγιστοι Διδάσκαλοι τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, ὁ Μέγας Ἀθανάσιος καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, οἷτινες ἀνευ διαταγῆς καὶ ἐξουσιοδοτήσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς ἑδρας ἐποίμαναν... Ἐπὶ πλέον, ἐὰν τὸ παπικὸν πρωτεῖον ἦτο ἐκ θεοῦ δικαίου, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἀναθεματισθῇ καὶ αὐτὴ ἡ μεγάλη καὶ ἀγιωτάτη Σύνοδος τῆς Νικαίας, ἐπειδὴ ἐθέσπισεν, ὅπως ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἔχη τὴν ἐξουσίαν μόνον ἐπὶ τῶν δυτικῶν Ἐκκλησιῶν, καθὼς ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐπὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ...» Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀσύστατον κατηγορίαν τοῦ Ἐκκίου, ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ γενικῶς οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἐγένοντο σχισματικοὶ καὶ αἰρετικοί, ὁ Λούθηρος παρατηρεῖ καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ἐπιστολῇ, ὅτι «οὐδέποτε εἶχεν ἀκούσει ἀσβεστέραν καὶ θρασυτέραν βλασφημίαν κατὰ τῆς ἀγίας Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, δεδομένου ὅτι καὶ ἐν τοῖς νομοκανονικοῖς βιβλίοις χαρακτηρίζεται ὡς ἐνδοξος καὶ ἀμειμπτος ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία...». Δὲν ἐδικαιοῦτο λοιπὸν ὁ Ἐκκίος καὶ οἱ ὁμόφρονές του νὰ κατηγορῶσιν «ὀλόκληρον τὴν Ἀνατολικήν, τὴν Ἀφρικανικὴν καὶ τὴν Γαλλικανικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἀγιωτάτην Σύνοδον τῆς Νικαίας ὡς αἰρετικὰς, ὡς ἐὰν εἶχον ἀντιταχθῇ εἰς τὸ θεῖον δίκαιον...»³.

1. Acta F. Martini Luther Augustiniani apud D. Legatum Apostolicum Augustae. WA. 2,20,1.

2. Martini Luther, Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute, 1518, Conclusio XXII. WA. 1,571,10. Ἠββλ. καὶ Lutherswerke in Auswahl, Bd. 1,74.

3. WA. Briefwechsel, Nr. 192, Bd. 1,469 ἐξ.

Τῷ αὐτῷ δὲ ἔτει ἐν τῇ ἀποφάνσει του εἰς τὴν ἰγ' θέσιν τῆς ἀνωτέρω συν-
 διαλέξεως τῆς Λειψίας περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Πάπα προσέθηκεν ὁ Λούθηρος,
 «ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ῥώμης οὐδέποτε ἦτο, οὔτε εἶναι, οὔτε θὰ εἶναι ποτε
 ὑπεράνω πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν πάσης τῆς οἰκουμένης ὡς κεφαλὴ αὐτῶν, ἔστω
 καὶ ἂν εἶναι ὑπεράνω πολλῶν. Διότι οὐδέποτε ὑπῆρξεν ὑπεράνω τῶν Ἐκκλη-
 σιῶν τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, οὔτε τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν
 κατεκύρωσε, καθ' ὃν τρόπον κατακυροῖ τοὺς ἡμετέρους, ὡς ἐπαρκῶς ἀποδει-
 κνύουσιν αἱ ἱστορικαὶ βίβλοι. (Rhomana ecclesia nunquam fuit, nec est
 nec erit unquam super omnes totius orbis Ecclesias, licet super pluri-
 mas sit: nec enim fuit unquam super Graeciae, Africae, Asiae Ec-
 clesias, nec earum episcopos confirmavit, sicut modo nostros confir-
 mat...). Ἐντεῦθεν καὶ ὑπάρχουσιν ἀναμφιβόλως χριστιανοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ,
 καθ' ὅσον ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ ἐκτείνεται εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, κατὰ τὸ
 Ψαλμ. 2, 8-9, καὶ ὅμως οἱ ἐπίσκοποι αὐτῶν οὔτε ἐγκαθίστανται, οὔτε ἐπι-
 κυροῦνται ὑπὸ τῆς Ῥώμης, οὔτε εἶναι τοῦτο ἀναγκαῖον»¹.

Καὶ μικρὸν πρότερον εἰς τὴν ζ' θέσιν εἶχεν ὁμοίως παρατηρήσει ὁ Λού-
 θηρος, ὅτι «οὔτε σήμερον ὑπόκεινται ὑπὸ τὸν Ῥωμαίων ποντίφηκα οἱ χρι-
 στιανοί, οἱ κατοικοῦντες ἐν Περσίᾳ, Ἰνδίᾳ, Σκυθίᾳ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἀνατολῇ»,
 καθ' ὅσον καὶ ἐκεῖ ὑπάρχουσι χριστιανοὶ μετ' ἐπισκόπων, καὶ μέχρις ἐκεῖ
 ἐπεκτείνεται ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ, μὴ περιοριζομένη μόνον ἐν Ῥώμῃ².

Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον 1520 ἔτος ὁ Λούθηρος ἐν τῇ συγγραφῇ
 του «περὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ Παπισμοῦ (κατὰ τῶν περικλεῶν Ῥωμανιστῶν τῆς
 Λειψίας)» διερωτᾶται, ἐὰν ἡ ἐξουσία τοῦ Πάπα ἐφ' ἀπάσης τῆς Χριστιανοσύ-
 νης εἶναι θείας ἢ ἀνθρωπίνης προελεύσεως καὶ τάξεως, καὶ ἐὰν εἶναι χριστιαν-
 ικὸν νὰ λέγη τις, ὅτι πάντες οἱ μὴ ἀναγνωρίζοντες τὸν Πάπαν χριστιανοὶ ἐν
 ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἶναι αἰρετικοὶ καὶ ἀποστάται, καίτοι διατηροῦσι μεθ' ἡμῶν
 τὸ αὐτὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, τὸ αὐτὸ Εὐαγγέλιον καὶ πάντα τὰ ἄρθρα τῆς
 πίστεως, ἐξαιρουμένης τῆς ὑπὸ τῆς Ῥώμης ἀναγνωρίσεως ἐπὶ χρήμασι τῶν
 ἱερέων καὶ τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, «οἳ εἶναι οἱ Μοσχοβίται, οἱ Λευκορῶσι,
 οἱ Ἕλληνας, οἱ Βοημοὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι μεγάλοι χῶροι ἐν τῷ κόσμῳ. Διότι
 πάντες οὗτοι πιστεύουσι καθὼς ἡμεῖς, κηρύττουσι καθὼς ἡμεῖς, ζῶσι καθὼς
 ἡμεῖς, ἀπονέμουσιν εἰς τὸν Πάπαν τιμὰς, ἀλλὰ δὲν πληρώνουσι χρήματα διὰ
 τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἑαυτῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἱερέων, οὐδὲ θέλουσι νὰ δεινο-
 παθῶσι μετὰ τὰς ἀφέσεις, βούλλας, περγαμηνὰς καὶ τὰ συνήθη τοῖς Ῥωμαίοις,
 ὡς οἱ Γερμανοὶ θέλουσι νὰ πράττωσι, προσέτι δὲ εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀκούωσι
 τὸ Εὐαγγέλιον ἀπὸ τῶν Πάπαν ἢ τοῦ ἀπεσταλμένου αὐτοῦ, ἔστω καὶ ἂν δὲν
 συμφωνῶσι πρὸς αὐτόν. Ἐρωτᾶται λοιπὸν ἂν εἶναι δίκαιον, πάντες οὗτοι νὰ

1. Resolutio Lutheriana super propositione sua decima tertia de potestate
 Papae (per autorem locupletata). WA. 2,225,35 ἔξ.

2. Αὐτόθι, WA. 2,236,14.

λοιδορῶνται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς χριστιανούς ὡς αἰρετικοί, ἢ μήπως εἶναι δικαιότερον νὰ εἴμεθα ἡμεῖς αἰρετικοὶ καὶ ἀποστάται, οἱ λοιδοροῦντες τοιοῦτους χριστιανούς ὡς αἰρετικούς καὶ ἀποστάτας μόνον χάριν χρημάτων... Διότι, ἀφοῦ ὁ Πάπας δὲν ἀποστέλλει πρὸς αὐτοὺς τὸ Εὐαγγέλιον ἢ μὴνυμὰ τι ἐξ αὐτοῦ, ἄτινα οὗτοι εὐχαρίστως θὰ ἤθελον νὰ ἔχωσι καὶ νὰ ἀποδεχθῶσιν, εἶναι φανερόν, ὅτι διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπικυρώσεως τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἱερέων ἐπιδιώκεται μόνον ἀνωφελῆς τις ἐξουσία καὶ χρήματα, εἰς τὰ ὁποῖα αὐτοὶ δὲν συναινοῦσι, καὶ διὰ τοῦτο λοιδοροῦνται ὡς αἰρετικοὶ καὶ ἀποστάται. Ἐγὼ ὅμως ἐθεώρουν αὐτοὺς καὶ ἐξακολουθῶ ἀκόμη νὰ τοὺς θεωρῶ οὐχὶ ὡς αἰρετικούς, οὔτε ὡς ἀποστάτας, ἀλλ' ὡς καλλιτέρους ἴσως χριστιανούς ἀπὸ ἡμᾶς, οὐχὶ βεβαίως ὄλους, καθὼς καὶ ἡμεῖς δὲν εἴμεθα ὄλοι καλοὶ χριστιανοί¹. Ἐν συνεχείᾳ δὲ γράφει καὶ κατωτέρω, ὅτι παραμένουσιν ἔξω τῆς κυριαρχίας τοῦ Πάπα ἢ Ἑλληνικῆ Ἐκκλησία καὶ πολλοὶ ἄλλοι χριστιανοὶ ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς οἱ Μοσχοβῆται καὶ οἱ Βοημοὶ καὶ οἱ ἐν Περσίᾳ καὶ Τουρκίᾳ οἰκοῦντες ὀρθόδοξοι χριστιανοί².

Ὁμοίως ὁ Λούθηρος καὶ βραδύτερον ἐν τοῖς Σμαλκαδικοῖς ἄρθροις, γραφεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ τῷ 1537, θέλων νὰ ἀποδείξῃ «ὅτι ὁ Πάπας δὲν εἶναι θεῖον δικαίον, ἦτοι ἐκ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, κεφαλὴ πάσης τῆς Χριστιανοσύνης, (τοῦθ' ὅπερ προσήκει ἐνὶ καὶ μόνῳ, Ἰησοῦ Χριστῷ ὀνομαζομένῳ), ἀλλὰ μόνον ἐπίσκοπος καὶ ποιμὴν τῆς ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησίας», προσέφυγεν εἰς τὸ παράδειγμα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῶν ἄλλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν εἰπών: «Οὕτως εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ἁγία Ἐκκλησία ὑπῆρξεν ἄνευ Πάπα τοῦλάχιστον ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη καὶ ὅτι μέχρι σήμερον αἱ Ἐκκλησίαι τῶν Ἑλλήνων καὶ πολλῶν ἄλλων γλωσσῶν οὔτε ἤσαν ποτε ὑπὸ τὸν Πάπαν οὔτε νῦν εἶναι (adhuc hodie Graecorum et multarum aliarum linguarum Ecclesias nec fuisse hactenus nec adhuc esse sub Papa)»³.

~~Ἄλλὰ καὶ ἐν λόγῳ του κατὰ τι δεῖπνον ἐν ἔτει 1544 ὁ Λούθηρος εἶπεν, ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἡ Ἰνδία καὶ ἡ Σικυθία οὐδέποτε ὑπετάγησαν εἰς τὸν Πάπαν, καὶ ὅμως ἐν αὐταῖς ἐζήσαν πλήθην εὐσεβῶν χριστιανῶν, ἠρώτησε δ' ἐν τέλει, πῶς συμβιβάζεται τοῦτο μὲ τὴν παπικὴν ἀξίωσιν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ ἔχη ἐξωτερικὴν κεφαλὴν, ἦτοι τὸν Ῥωμαῖον ποντίφηκα (quod Ecclesia debet habere externum caput, videlicet Romanum pontificem). Εἰς τοῦτο~~

1. M. L u t h e r, Von dem Papsttum zu Rom wider den hochberühmten Romanisten zu Leipzig, 1520. WA. 5, 287. Lutherswerke in Auswahl, Bd. 1, 325-326.

2. Αὐτόθι, WA. 5, 314, πρβλ. καὶ σ. 316. Lutherswerke in Auswahl, Bd. 1, 352, πρβλ. καὶ σ. 354.

3. Articuli Smalcaldici, secunda pars, articulus IV. de papatu, ἐν: Die Bekenntnisschriften der Evangelisch=Lutherischen Kirche, 4 Auflage des Deutschen Evangelischen Kirchenausschusses, Göttingen 1959, σ. 427, 428/9.

ἀντιτίθεται ὁλόκληρος ἡ Ἱστορία, ἐφ' ὅσον οὔτε ὁλόκληρος ἡ Δύσις, οὔτε ὁλόκληρος ἡ Ἀνατολή ἔχουσιν ὑποταχθῆ ὑπὸ τὸν Πάπαν¹.

Ἐκ πάντων τῶν ἐν τοῖς πρόσθεν εἰρημένων συνάγεται, ὅτι ὡς πρῶτον σημεῖον ἐπαφῆς καὶ συμφωνίας Ὁρθοδοξίας καὶ Προτεσταντισμοῦ διεπίστωσεν ὁ Λούθηρος κατὰ τὴν πολυήμερον συζήτησιν τῆς Λειψίας, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις, τὸ τῆς κοινῆς ὑπ' ἀμφοτέρων ἀπορρίψεως τοῦ παπικοῦ πρωτείου ἐξουσίας, καθ' οὗ ἠγωνίσθη καὶ αὐτὸς καὶ πάντες οἱ Διαμαρτυρόμενοι, μιμηθέντες καὶ στηριχθέντες κυρίως ἐπὶ τῶν ἀπὸ πολλῶν πρὸ αὐτῶν αἰώνων ἀπορριψάντων τοῦτο Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων. Ἀναντιρρήτως πέτρα σκανδάλου καὶ μία τῶν μεγαλυτέρων καὶ σημαντικωτέρων ἀφορμῶν καὶ τοῦ πρώτου μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ σχίσματος μετὰ τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως κατὰ τὸν ΙΧ καὶ ΧΙ αἰῶνα καὶ τοῦ δευτέρου μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ σχίσματος ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν XVI αἰῶνα ἐγένετο ἀκριβῶς τὸ τυραννικὸν κυριαρχικὸν πρωτεῖον τοῦ Πάπα μεθ' ὅλων τῶν παρεπομένων αὐτῶ, εἰς τοῦτο δ' ὀφείλονται πολλαὶ ὑπερβασίαι καὶ καταχρήσεις τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας διὰ μέσου τῶν αἰώνων, καθ' ὧν εὐλόγως ἐξηγέρθησαν ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει ἀναρίθμητοι εὐσεβεῖς καὶ ἐπιφανεῖς χριστιανοί, διαπρέψαντες ἐπὶ τε θεολογικῇ σοφίᾳ καὶ ἀγιότητι βίου. Ἀδιαμφισβητήτως δὲ τὸ αὐτὸ παπικὸν ἀπολυταρχικὸν πρωτεῖον εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερον ἐμπόδιον τῆς ἐπανενώσεως τῶν διεστῶτων ἐν ταῖς διεξαγομέναις ἐν τῷ παρόντι οἰκουμενικαῖς συζητήσεσι καὶ φιλενωτικαῖς προσπαθείαις.

Ἄλλ' ἐνῶ διὰ πασῶν τῶν ἀνωτέρω ἐκδηλώσεών του ὁ Λούθηρος ἀπέδωκεν εἰς τὴν πρεσβυγενῆ Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς τὴν ἀνήκουσαν αὐτῇ τιμὴν, προσφυγὼν ἀμέσως εἰς αὐτὴν καὶ ἐπικαλεσθεὶς τὴν αὐθεντικὴν μαρτυρίαν τῆς κατὰ τοῦ ἀγνώστου αὐτῇ καὶ τῇ ἀρχηγῶν Ἐκκλησίας, ὡς καὶ τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ, παπικοῦ ἀπολυταρχικοῦ πρωτείου, φαίνεται μειῶν πως τὸ κύρος αὐτῆς ἐν τῇ ἐν ἔτει 1539 γραφείσῃ μελέτῃ του «περὶ Συνόδων καὶ Ἐκκλησιῶν», ἐν ἣ ἐμμέσως ἀναφέρεται καὶ πάλιν εἰς αὐτήν, ἵνα ἀποδείξῃ, ὅτι τὴν ὑπάτην διοικητικὴν ἐξουσίαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἤσκουν αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι καὶ οὐχὶ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, ὅστις παντάπασιν ἐστερεῖτο ταύτης, ἡ δὲ Ἐκκλησία τῆς Ῥώμης δὲν ἦτο ἡ πρώτη καὶ ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ μήτηρ πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ἦτο «θυγάτηρ Ἐκκλησίας», ἐνῶ «μήτηρ πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν» ἦτο ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων, ἐπὶ πλεόν δὲ «πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη πασῶν Ἐκκλησιῶν» ἦτο ἡ τῆς Ἀντιοχείας. Παρ' αὐταῖς δὲ ἀνεφάνη βραδύτερον, ὡς ἀντίπαλος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἧς ὁ ἐπίσκοπος ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀκατεστάθῃ ὡς Πατριάρχης Ἰσος πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης, οὕτω δὲ

1. WA. Tischreden 5, 308,21 (Nr. 5666): Contra Amerbachum et similes qui volunt externum caput constituere in Ecclesia pontificem Romanum.

«ἤρξατο ἡ αἰωνία ἔρις καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης καὶ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὸ πρωτεῖον ἢ τὴν ὑψίστην ἐξουσίαν». Πρὸς τοῦτο ὁ Λούθηρος ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς γνωστῆς ἐπιστολῆς τῶν Πατέρων τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου πρὸς τοὺς δυτικούς ἐπισκόπους¹, ἐν ἣ γίνεται λόγος περὶ τοῦ δογματικοῦ καὶ τοῦ διοικητικοῦ ἔργου τῆς Συνόδου ἐκείνης.

Ὁ Λούθηρος λοιπὸν ἀναφερόμενος εἰς τὴν Β' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον γράφει ἐν τῇ εἰρημένῃ μελέτῃ αὐτοῦ «περὶ Συνόδων καὶ Ἐκκλησιῶν»², ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου ἐκείνης ἀπηύθυναν πρὸς τὸν Πάπαν τῆς Ῥώμης μίαν ὠραιοτάτην χριστιανικὴν ἐπιστολήν, δι' ἧς ἀνήγγειλαν αὐτῷ, μεταξὺ ἄλλων, τὴν καταδίκην τῆς αἰρέσεως τοῦ Μακεδονίου, ὡς καὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ ἐγκαθίδρυσιν νέων ἐπισκόπων ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἀντιοχείᾳ καὶ Ἱεροσολύμοις. Ὡς τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ τὸ πράξωσιν ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ θελήσεως τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ῥώμης, ὅστις ἀξιοῖ ὅτι μόνος αὐτὸς ἔχει τὸ δικαίωμα ἢ τὴν ἐξουσίαν νὰ συγκαλῆ συνόδους, (τοῦθ' ὅπερ ὅμως δὲν δύναται), νὰ κρίνῃ πᾶσαν αἴρεσιν, (ἣν ὅμως δὲν γνωρίζει), καὶ νὰ μεταθέτῃ ἐπισκόπους, (ὅπερ ὅμως δὲν ἀνήκει αὐτῷ). Προσέτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ διηγοῦνται, πῶς κατέστησαν ὡς ἐπισκόπους ἐν μὲν τῇ νέᾳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (διότι ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχε νεωστὶ κτισθῆ) τὸν Νεκτάριον, ἐν Ἀντιοχείᾳ δὲ τὸν Φλαβιανὸν καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις τὸν Κύριλλον. Διότι αἱ τρεῖς αὗται ἀποφάσεις ἦσαν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης σχεδὸν δυσάρεστοι ἢ μᾶλλον ἀνυπόφοροι, ἵνα τὰς ἀκούῃ καὶ τὰς ἀναγινώσκῃ. Ἡ πρώτη ἀνεφέρετο εἰς τὴν ὀνομασίαν νέας Ἐκκλησίας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν ἐκεῖ ἐνὸς ἐπισκόπου. Ἀλλ' ὅμως ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ θελήσεως τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης οὐδεμία νέα Ἐκκλησία οὔτε ἐπίσκοπος ἔπρεπε νὰ ὀρισθῶσιν. Ἡ δευτέρα εἶναι ἀκόμη χειρότερα, ὅτι δηλ. τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας ὀνομάζουσι πρώτην καὶ ἀρχαιοτάτην πασῶν Ἐκκλησιῶν, ἐν ἣ (ὡς ἀποδεικνύεται ἐν Πράξ. 11, 26) οἱ πιστεύσαντες εἰς Χριστὸν τὸ πρῶτον ὀνομάσθησαν Χριστιανοί, ἐπίσης ὅτι οἱ ἅγιοι Πέτρος καὶ Παῦλος μετὰ πολλῶν μεγίστων Ἀποστόλων ἐκήρυξαν ἐκεῖ τὸ Εὐαγγέλιον πλεον τῶν ἑπτὰ ἐτῶν... Ἡ τρίτη εἶναι ἡ χειρόστη πασῶν, ὅτι δηλ. τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων ὀνόμασαν μητέρα πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν. Αἰτία εἶναι ὅτι ἐκεῖ ἐγένετο ἐπίσκοπος αὐτὸς ὁ Χριστός, ὁ Κύριος, καὶ σύμβολον ὅτι ὁ ἴδιος ἐθυσίασεν ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ διὰ τὰς ἁμαρτίας ὅλου τοῦ κό-

1. Παρὰ Θεοδωρήτῳ Κύρου, Ἐκκλ. Ἱστορ. 5,9, ἐν: Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, hrsg. von der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1911, ὑπὸ L. Parmentier, σ. 289-294. J. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio III, 581/8. I. Καρμίρη, Τὰ Δογματικά καὶ Συμβολικά Μνημεῖα... τ. I, σ. 127, 131/2.

2. M. Luther, Von den Conciliis und Kirchen, Weimar 1914. WA. Bd. 50, S. 576-579. E. Benz, μν. ε. σ. 14 ἐξ.

σμου. Ἐκεῖ ἐδόθη τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐντεῦθεν πάντες οἱ Ἀπόστολοι ὁμοῦ (οὐχὶ μόνον ὁ Πέτρος, ὡς περὶ τούτου καυχᾶται ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης) ἐκυβέρνησαν τὰς Ἐκκλησίας. Οὐδὲν τούτων οὐδέποτε συνέβη ἐν Ῥώμῃ. Δι' αὐτοῦ εἰδοποίησαν σαφῶς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης, ὅτι ὤφειλε νὰ ἴκεθῆ, ὅτι δὲν ἦτο ἐπίσκοπος ἐν Ἱεροσολύμοις, τῇ μητρὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ὅτι ἡ Ἐκκλησία του ἐν Ῥώμῃ ἦτο θυγάτηρ Ἐκκλησία, μὴ σχοῦσα τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς Ἀποστόλους· καὶ ὅτι δὲν ὠδήγησε τὴν Ἱερουσαλήμ εἰς τὴν πίστιν, ἀλλ' αὐτὸς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας του ὠδηγήθησαν δι' ἐκείνης εἰς τὴν πίστιν, καθὼς ὁ ἅγιος Παῦλος τοὺς Κορινθίους διὰ τούτου ἀκριβῶς ὠδήγει εἰς τὴν ταπεινοφροσύνην, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον δὲν προῆλθεν ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ παρ' ἄλλων πρὸς αὐτοὺς ἦλθεν¹.

Ἐν τέλει δὲ ἔπραξαν τι ὑπερμέτρως ἀνήκουστον, ἦτοι κατέστησαν ἐν τῇ νέᾳ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως ἓνα Πατριάρχην, καὶ δὴ ἄνευ τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως καὶ θελήσεως τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ὡς ἐὰν οὐδὲν ἐξηρτᾶτο ἐξ αὐτοῦ ἐν τοιούτοις ζητήμασιν. Οὕτως ἤρξατο ἡ αἰωνία ἔρις καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς (ὡς γράφουσιν οἱ κόλακες αὐτοῦ τοῦ Πάπα) μεταξὺ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης καὶ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὸ πρωτεῖον ἢ τὴν ὑψίστην ἐξουσίαν. Διότι ἐπειδὴ ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως κατεστάθη ὡς Πατριάρχης ἴσος πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης, ἐφρόντιζεν ὁ τελευταῖος, ὅπως ὑπόκειται εἰς τὸ πρωτεῖόν του ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὡς συνέβη μετὰ ταῦτα (?). Διότι οἱ ἐπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως ὑπεστήριζον, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε τὴν ἔδραν ἢ τὴν αὐλήν του ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ οὐχὶ ἐν Ῥώμῃ, ἢ δὲ Κωνσταντινούπολις ὠνομάζετο νέα Ῥώμη. Διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ ἀνώτατος ἐπίσκοπος, ἐπειδὴ ἦτο τῆς αὐτοκρατορικῆς πόλεως καὶ αὐτῆς ἐπίσκοπος. Ἐξ ἄλλου πάλιν ὁ Ῥώμης ἰσχυρίζετο, ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ γνησία Ῥώμη, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ὠνομάζετο Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ καὶ οὐχὶ Κωνσταντινουπολίτης, ἢ δὲ Ῥώμη προῦπῆρξε τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτως ἤριζον πρὸς ἀλλήλους με τοιαύτας παιδαριώδεις καὶ γυναικείας καὶ μωρὰς μικρολογίας, αἵτινες εἶναι ἀμαρτία καὶ βλάβη καὶ νὰ τὰς ἀκούη καὶ ἀναγινώσκῃ τις.

Ἡ διένεξις αὕτη διήρκεσε μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Φωκᾶ, ὅστις εἶχε φονεῦσει τὸν εὐσεβῆ αὐτοκράτορα καὶ κύριόν του καὶ πρόγονον Μαυρίκιον (ὃν αἱ ἱστορίαι ὠνομάζουσιν ἅγιον) μετὰ τῆς συζύγου του καὶ τῶν τέκνων του. Οὗτος λοιπὸν ὁ εὐσεβὴς Κάϊν κατεκύρωσε τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης Βονιφατίῳ τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν ὑπεράνω πάντων τῶν ἐπισκόπων. Καὶ τὴν τοιαύτην ἐξουσίαν ὤφειλον ἐπίσης νὰ στέργουσιν οἱ πάντες, ἐφ' ἃσαν εἶχεν ἐπιβεβαιωθῆ ἀπὸ ἓνα τοιοῦτον μωρὸν δολοφόνον τοῦ αὐτοκράτορος. Τοιοιουτρόπως ἡ Ῥώμη εἶχε μίαν τόσον καλὴν ἐπιτυχίαν, τὴν τοῦ Παπισμοῦ, ὅπως παλαιότερον εἶχε

1. Α' Κορ. 15,1.

τὴν ἐπιτυχίαν τῆς αὐτοκρατορίας, ὅτε ὁ Ῥωμύλος ἐφένευσε τὸν ἀδελφόν του Ῥέμον, ἵνα μόνος αὐτὸς βασιλευσῆ καὶ ἡ πόλις Ῥώμη δυνηθῆ νὰ ὀνομασθῆ διὰ τοῦ ὀνόματός του¹. Οὐχ ἤττον οἱ ἐπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τοῦτο, ἡ δὲ ἔρις ἐξηκολούθει δικαιωνιζομένη, καίτοι οἱ Ῥωμαῖοι ἤρχισαν νὰ κοσμῶσιν ἐν τῷ μεταξύ μὲ φύλλα συκῆς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ Φωκᾶ καὶ ἐκράγυαζον μεγαλοφώνως μετὰ μεγάλων βρυχηθμῶν (Ἄποκ. 12), ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ῥώμης ἦτο ἡ ἀνωτάτη οὐχὶ ἀνθρωπίνῳ δικαίῳ, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ἰδρύσεώς της ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ (Ματθ. 16, 18: «Σὺ εἶ Πέτρος»). Ἄλλ' οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶδον, ὅτι οἱ ἐν Ῥώμῃ, ὡς ἀμαθεῖς ἄνθρωποι, ἠρμήνευον τοὺς λόγους τούτους τοῦ Χριστοῦ ἐσφαλμένως καὶ ἀτόπως, διὰ τοῦτο δὲ δὲν ἔλαβον αὐτοὺς σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν.

Αἱ δύο λοιπὸν Ἐκκλησίαι, ἡ ἐν Ῥώμῃ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἤριζον διὰ τὸ μηδαμινὸν πρωτεῖον μετὰ κενῶν, σαθρῶν, ἀξιοθρηνητῶν καὶ ματαίων μικρολογιῶν, ἕως ὅτου ἐν τέλει κατέφαγεν αὐτὰς ἀμφοτέρας ὁ Σατανᾶς. Τὴν μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τῶν Τούρκων καὶ τοῦ Μωάμεθ, τὴν δὲ ἐν Ῥώμῃ διὰ τοῦ Παπισμοῦ καὶ τῶν βλασφημῶν διαταγμάτων του. Ταῦτα πάντα διηγούμεαι, ἵνα ἀντιληφθῆ τις, πῶς ὑπὸ τῆς Συνόδου ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐδημιουργήθη μία τόσον οἰκτρὰ κατὰστασις, ὀφειλομένη εἰς τὸ ὅτι ὁ αὐτόθι ἐπίσκοπος ἀνεκηρύχθη Πατριάρχης. Αὕτη δὲν θὰ ὑφίστατο βεβαίως, ἐὰν οὐδεὶς Πατριάρχης ἐν Κωνσταντινουπόλει ὠρίζετο, διότι ὁ δοξομανὴς ἐπίσκοπος Ῥώμης (Teuffelskopff) εἶχεν ἤδη ἀρχίσει τοιαῦτα πανταχοῦ νὰ ἀπαιτῆ (ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη) ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους, καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ὑπετάσσετο αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ἤλθεν εἰς προστριβὰς πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας, μὴ θέλων νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὸν κανόνα τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας, διὰ τοῦ ὁποίου ἐτάσσετο ἴσος πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας καὶ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων. Διότι ἤθελε νὰ ἔχη κατασταθῆ οὐχὶ παρὰ τῶν Συνόδων καὶ τῶν Πατέρων, ἀλλ' ἐκ θείου δικαίου, οἴσκει παρ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, καθὼς αὐτὸς ὠρεται, βλασφημεῖ καὶ ψεύδεται ἐν τοῖς διατάγμασιν

1. Τὸ ἐν συνεχείᾳ κείμενον ἔχει οὕτως: «Dennoch kereten sich die Bisschove zu Constantinopel daran nichts, bleib der Zanck gleichwol fur und fur, obgleich die Römischen indes uber des Kaisers Phoca bestetigung sich mit den feigenbletter begonsten zu schmücken und schrien überlaut mit grossem brüllen, Apoc. 12., das die Kirche zu Rom die oberste were, nicht aus Menschlicher ordnung, sondern aus Christus selbs einsetzung, Matth. 16: «Tu es Petrus». Aber die zu Constantino-pel sahen, das die zu Rom als ungelerte Leute die wort Christi falsch und ungereimpt füreten und namen sichs nichts an. Also haben die zwo Kirchen, Rom und Constantino-pel, gehaddert umb den nichtigen Primat, mit eitel faulen, lamen, vergeblichen zoten, bis zuletzt der Teuffel alle beide gefressen hat, die zu Constantinopel durch der Türcken und Mahomet, die zu Rom durch das Bapstum und seine lesterlichen Decreten...».

αὐτοῦ. Τοσαῦτα ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Λουθήρου «περὶ Συνόδων καὶ Ἐκκλησιῶν».

Ὅμοίως δὲ καὶ ἐν τινι ἐπιτραπέζιῳ λόγῳ του ὁ Λούθηρος εἶπεν, ὅτι ὁ Θεὸς ὀργισθεὶς ἤρε τὸν λόγον του ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς μὲν τοὺς Τούρκους καὶ τὸν Μωάμεθ, εἰς τοὺς Γερμανοὺς δὲ καὶ τοὺς Ἰταλοὺς τὸν Πάπαν (Graecis verbum abstulit et dedit eis Turcam ac Mahometen, nobis et Italis Papam)¹.

Τοιαῦτά τινα ἐφρόνει καὶ ἔγραφεν, ἰδίᾳ ἐν τῇ «περὶ Συνόδων καὶ Ἐκκλησιῶν» διατριβῇ του ὁ Λούθηρος, ἅτινα δέον νὰ νοηθῶσι βεβαίως ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν σφοδρῶν ἀγώνων του κατὰ τοῦ Παπισμοῦ. Ἡ παρατεθεῖσα ἀνωτέρω μελέτη αὐτοῦ ἔφερε προφανῶς λαϊκόν, ὁμολογιακόν καὶ ἀντιρρητικόν χαρακτῆρα, δι' αὐτῆς δὲ ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς ὁπαδοὺς του ἀπεσκοπεῖ ὁ Λούθηρος νὰ δείξῃ, ὅτι ὁ Πάπας δὲν ἔσκει πρωτεῖον ἐξουσίας ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἀνατολικῶν πατριαρχικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν Συνόδων, καὶ ἄρα δὲν ἦτο ὁ ὑπέρτατος κυβερνήτης τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, ἥς ὑψίστη διοικητικὴ ἀρχὴ ἦτο ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ὡς ἀπέδειξε τοῦτο τὸ παράδειγμα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἥτις ἠγνόησε παντελῶς τὸν Πάπαν. Στόχος του λοιπὸν προφανῆς ἦτο τὸ μοναρχικὸν παπικὸν πρωτεῖον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰς τὰς περὶ τὸ ὁποῖον ἔριδας καὶ παπικὰς ἐπιδιώξεις ἀνέμυξε καὶ τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, εἰ καὶ ὁ τελευταῖος οὗτος παρέμεινε μέχρι σήμερον μόνον primus inter pares μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, κατέχων ἀπλοῦν τι primatus honoris καὶ οὐχὶ βεβαίως primatus jurisdictionis, ὑποκείμενος δὲ εἰς τὰς Συνόδους τῆς Ἐκκλησίας, οὕτως ὥστε τὸ πολίτευμα ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἦτο ἔκπαλαι καὶ ἐξηκολούθησε πάντοτε νὰ εἶναι μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων συνοδικόν — ἐπισκοπικόν, οὐδέποτε δὲ μοναρχικόν—ἀπολυταρχικόν, ὡς ἐν τῇ Λατινικῇ Ἐκκλησίᾳ. Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ Λούθηρος, καταπτόμενος τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, τοποθετεῖ αὐτὴν παρὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ ἐν δυτικῇ ἐννοίᾳ πρωτείου, οὐδεμίαν διαφορὰν μεταξὺ αὐτῶν ποιούμενος, χαρακτηρίζει δὲ τὰς μεταξὺ αὐτῶν ἔριδας διὰ τὸ τόσον «μηδαμινὸν πρωτεῖον» ὡς αὐτόχρημα «ἀμαρτίαν καὶ βλάβην» διὰ τοὺς πιστοὺς. Ἐφ' ᾧ καὶ ἐφαρμάζει ἐπ' ἀφοτέρων τῶν εἰρημένων Ἐκκλησιῶν τὴν συνήθη τότε καὶ μεταξὺ τῶν Προτεσταντῶν λαϊκὴν ἰδέαν τῆς πτώσεως, διάφορον βεβαίως τῆς ἐπιπολαζούσης μεταξὺ τῶν Λατίνων καὶ ὑπὸ τοῦ Ἐκκλίου ἀνωτέρω ἐκτεθείσης, τὴν ὁποίαν ὅμως εἶχεν ἤδη πρὸ εἰκοσαετίας καταπολεμήσει ἐν τῇ συνδιαλέξει τῆς Λειψίας καὶ αὐτὸς ὁ Λούθηρος, ὡς εἶδομεν. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἐξάφαισιν ταύτην, θὰ ἠδυνάμεθα, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ἄλλων ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐκφράσεων τοῦ Λουθήρου, νὰ συμφωνήσωμεν μετὰ τοῦ E. Benz, ὅτι «für

1. WA. Tischreden 1, 457,18 (Nr. 906). Βλέπ. καὶ 3,161,10 (Nr. 3061).

Luther ist die Ostkirche das Modell der Kirche, wie sie sein sollte, da sie nicht den spezifisch westlichen abendländischen Verfall durchgemacht hat»¹.

Κρίνοντες δὲ γενικώτερον τὴν ἐν λόγῳ δυσμενῆ γνώματευσιν τοῦ Λουθήρου περὶ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, νομιζομεν ὅτι δύναται αὕτη νὰ ἐξηγηθῆ πως ἐκ τῆς ἀτελοῦς ὑπ' αὐτοῦ γνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατερικῆς Θεολογίας αὐτῆς², ἐκ τῶν κατ' αὐτῆς συκοφαντιῶν τῶν Λατίνων καὶ ἐκ τῶν σχηματισθεισῶν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Λουθήρου προκαταλήψεων καὶ ἐμμόνων ἰδεῶν εἰς βάρος αὐτῆς ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς διαμονῆς καὶ τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐν τοῖς ῥωμαϊκοῖς ἐκπαιδευτικοῖς καὶ μοναστικοῖς ἰδρύμασιν, ἃς δὲν εὔρε μετὰ ταῦτα τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναθεωρήσῃ διὰ νέας ἐλευθέρως καὶ ἀπροκαταλήπτου σπουδῆς τῆς ἱστορίας, τῆς διδασκαλίας, τῆς εὐσεβείας, τῆς λατρείας καὶ τῆς καθόλου ζωῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὥστε νὰ δυνηθῆ νὰ διεισδύσῃ βαθύτερον εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ διακρίνῃ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα, τὴν ἐσωτέραν ὑφῆν καὶ τὰς σημαντικὰς διαφορὰς αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης. Τὴν γνώμην ταύτην φαίνεται συμμεριζόμενος ἐπ' ἐσχάτων καὶ ὁ Ἱ. Καλογήρου, ὅστις διαπιστοῖ ὁμοίως ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὡς ἄνω συγγραφῆς τοῦ Λουθήρου, ὅτι καὶ ἄλλοι ὀρθόδοξοι θεολόγοι κρίνουσι τὴν πρόσκλισιν τοῦ Λουθήρου πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολῆς οὐχὶ ὡς ἐπαρκῆ καὶ ἱκανήν, ὅπως παράσχη αὐτῷ ἔρεισμα ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν καταπτώσει δυτικὸν Χριστιανισμόν³.

1. E. Benz, Beziehungen zwischen den deutschen Reformationskirchen und den Orthodoxen Kirchen von der Reformation bis zum 19. Jahrhundert. Ev. Orthodoxie und Evangelisches Christentum, Nr. 1, hrsg. vom Kirchlichen Außenamt der EKD., Witten 1949, σ. 21.

2. Βλέπ. καὶ E. Schärer, Luther als Kirchenhistoriker. Ein Beitrag zur Geschichte der Wissenschaft. Gütersloh 1897.

3. J. Kalogirou, Die Tätigkeit der Orthodoxen Kirche bei ihrer ersten Begegnung mit der Reformation. Ein Beitrag zum Verständnis der neueren Auffassungen. Thessaloniki 1962, σ. 13. Ὁμοίως κρίνει καὶ ὁ Todorop Todorov, Martin Luther im Urteil eines orthodoxen Christen, ἐν «Die Hochkirche» 15 (1933) 321: «Luther machte Fehler, weil er kein guter Historiker, ebenso wenig ein allseitig gebildeter Theologe war. Seine Erregung fühlen wir ihm nach, doch die Unkenntnis der vollkommenen Wahrheit machen wir ihm zum Vorwurf. Er musste sich tiefer in den historischen Weg der Kirche Christi vertiefen, um die wahren Ursachen ihrer ost-westlichen Trennung zu finden und wegen dieser Trennung auf einer der beiden Seiten die Wahrheit zu suchen. Doch Luther überhob sich, hielt sich für Wahrheit. Er hasste den grausamen Buchstaben des Westens; doch, obgleich selbst ein grosser Mystiker, wandte er seinen Blick nicht zum Geiste des Ostens hin, zu seiner Mystik».

Περαιτέρω, ὡς δεύτερον σημεῖον συμπτώσεως καὶ συμφωνίας τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῆς προτεσταντικῆς διδασκαλίας ἀνεῦρεν ὁ Λούθηρος τὴν κοινὴν ἀπόρριψιν ὑπὸ τε τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων τῆς περι καθαρτηρίου πυρὸς διδασκαλίας τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, δι' ἧς εἶναι γνωστὸν πόσῃ καταθλιπτικὴν πίεσιν ἤσκησεν αὕτη ἐπὶ τῶν συνειδήσεων τῶν χριστιανῶν τῆς μεσαιωνικῆς Δύσεως, καὶ καθ' ἧς εὐλόγως ἐξηγέρθησαν οἱ πρῶτοι Μεταρρυθμισταί. Ἀλλὰ καὶ τὴν διδασκαλίαν ταύτην, ὡς ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Δύσει, εἶχεν ἤδη ἐπισημάνει πρὸ πολλοῦ καὶ ἀπορρίψει ὡς ἄγνωστον τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ τῇ ἱερᾷ Παραδόσει νεωτερισμὸν ἢ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, οἱ δὲ Διαμαρτυρόμενοι, γινώσκοντες τοῦτο ἰδιαίτατα ἐκ τῶν προσφάτων κατὰ τῆς ἐνωτικῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ἀγώνων τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, ἠκολούθησαν αὐτοῖς καὶ οὐδαμῶς παρέλειπον ν' ἀναζητῶσι πάντοτε παρ' αὐτοῖς ἔρεσμα καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ. Οὕτω πρῶτος ὁ Λούθηρος, τῷ προμνημονευθέντι Γεωργίῳ Σπαλατίνῳ ἐπιστέλλων ἐκ Βιττεμβέργης τῇ 7 Νοεμβρίου 1519, ἔγραφε: «Τοῦτο εἶναι βέβαιον, ὅτι οὐδεὶς εἶναι αἰρετικός, ὅστις δὲν πιστεύει ὅτι ὑπάρχει καθαρτῆριον πῦρ· οὔτε εἶναι τοῦτο ἄρθρον πίστεως, καθ' ὅσον οἱ Ἕλληνες, καίπερ μὴ πιστεύσαντες τοῦτο, οὐδέποτε ἐθεωρήθησαν ἐκ τούτου ὡς αἰρετικοί, ἐκτὸς παρὰ τοῖς νεωτάτοις αἰρετικοῖς. Καὶ ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδῳ¹ ὑπερημύνηθησαν λαμπρῶς τῆς ἑαυτῶν πίστεως. (Cum Graeci illud non credentes nunquam sint habiti ob hoc pro haereticis nisi apud novissimos haereticantissimos haereticantes (ausser bei den jüngsten rabiaten Ketzermachern). Et in Basilliensi¹ Concilio feruntur egregie rationem dedisse fidei suae)»².

Ὁμοίως ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ εἰκοστῇ δευτέρᾳ ἀποφάνσει περὶ τῶν ἀφάσεων, λόγου γενομένου περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς, ὁ Λούθηρος ἐμνήσθη καὶ πάλιν τῶν ἀπορριπτόντων αὐτὸ Ὀρθοδόξων, ἐπικαλεσθεὶς τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, ὡς φορέων τῆς ἀρχαίας γνησίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως³.

Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ἐν τῷ XXIV, 93 ἄρθρῳ τῆς Ἀπολογίας τῆς Λύγουσταίας Ὁμολογίας, καὶ εἰδικώτερον ἐν τῷ γερμανικῷ κειμένῳ αὐτοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ γίνεται λόγος «περὶ τῶν ποινῶν τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς»⁴.

Ὡς τρίτον σημεῖον συμφωνίας μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων διεπίστωσεν ὁ Λούθηρος τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀπὸ κοινοῦ ἀπόρριψιν τῶν λατινικῶν ἀφάσεων. Οὕτως ἐν τῇ προειρημένῃ ἀποφάνσει του περὶ τῶν ἀφάσεων ὁ Λούθηρος διαπιστοῖ, ὅτι αὐταὶ ἰσχύουσι μόνον διὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκ-

1. Τοῦτο συνέβη, ὡς γνωστὸν, οὐχὶ ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Βασιλείας, ἀλλ' ἐν τῇ τῆς Φλωρεντίας, ἣν πιθανῶς καὶ ὁ Λούθηρος εἶχε πρῶγματι ὑπεί.

2. WA. Briefwechsel, Nr. 218, Bd. 1, 544,37.

3. M. Luther, Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute, 1518, Conclusio XXII, WA. 1, 571,40. Lutherswerke in Auswahl, Bd. 1,74.

4. Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche⁴, σ. 375.

κλησίαν, οὐχὶ δὲ διὰ τοὺς Ὁρθοδόξους ἐν Τουρκίᾳ, Ταρταρίᾳ, Λιβονίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Αἱ κατὰ τὴν τέλει τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως ἐπιβαλλόμενοι πρόσκαιροι ποινὰι δὲν ὑποχρεοῦσι τοὺς Ὁρθοδόξους, οὐδὲ μεταφέρονται αὐταὶ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν ἐν τῷ — ἀνυπάρκτῳ κατὰ τοὺς Ὁρθοδόξους καὶ τοὺς Διαμαρτυρομένους — καθαρτηρίῳ πυρὶ. Ἀφοῦ λοιπὸν αἱ ἀφέσεις δὲν εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ τοὺς Ὁρθοδόξους καὶ δὲν ὑποχρεοῦσι τοὺς ἐξ αὐτῶν ζῶντας, πολλῶ ἤττον ὑποχρεοῦσι τοὺς νεκρούς, οἵτινες εἰς οὐδεμίαν Ἐκκλησίαν ἀνήκουσιν ἢ ὑπόκεινται¹.

Ἄλλὰ καὶ γενικώτερον ἐτόνισεν ὁ Λούθηρος, ὅτι δὲν ὑπάρχει θησαυρὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἐκ τοῦ ὁποίου λαμβάνων ἐκάστοτε ὁ Πάπας χορηγεῖ ἀφέσεις τοῖς δεομένοις, οὔτε ὑπάρχουσι πρόσκαιροι ποινὰι καὶ ἀφέσεις, οὔτε ὑπάρχουσι περισεύουσαι ἀξιομισθία τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἁγίων (*non sunt indulgentiae, nec sunt merita Christi et Sanctorum*)².

Ὡς τέταρτον σημεῖον συμφωνίας τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων διεπίστωσαν ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων τὴν κοινὴν ἀπόρριψιν τῆς λατινικῆς καινοτομίας τῆς στερήσεως ἀπὸ τῶν λαϊκῶν τοῦ ποτηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ τὴν ὑπὸ τε τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κοινωνίαν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν, καθὼς ἀκριβῶς συμβαίνει τοῦτο ἀδιακόπως διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Π.χ. ἐν τῷ ἄρθρῳ XXII, 4 τῆς Ἀπολογίας τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας, ἐν ᾧ ὁ λόγος περὶ τῆς ὑπὸ πάντων ἀνεξαίρετως τῶν πιστῶν κοινωνίας ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ κατὰ τῆς ὑπὸ τῆς Ῥώμης ἐπιβληθείσης στερήσεως τοῦ ποτηρίου ἀπὸ τῶν λαϊκῶν, μετὰ τὴν δι' ἁγιογραφικῶν ἐπιχειρημάτων διαπίστωσιν ὅτι κληρὸς καὶ λαὸς δέον νὰ μεταλαμβάνωσιν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν, προσάγεται καὶ ἡ ἐκ τῆς πράξεως τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπόδειξις τούτου διὰ τῶν ἐξῆς: «Ὅθεν ἀποδεικνύεται, ὅτι ὑπὲρ πάσης τῆς Ἐκκλησίας (καὶ οὐχὶ μόνον ὑπὲρ τῶν κληρικῶν) ἰδρύθη τὸ μυστήριον. Καὶ τὸ ἔθος τοῦτο διασφύζεται μέχρι τοῦδε ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς (Ὁρθοδόξοις) Ἐκκλησίαις (*manet mos adhuc in Ecclesiis Graecis*), ὑπῆρξε δέ ποτε καὶ ἐν ταῖς Λατινικαῖς Ἐκκλησίαις, ὡς μαρτυροῦσιν ὁ Κυπριανὸς καὶ ὁ Ἱερώνυμος»³. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν κοινωνία ὑπὸ τε τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ ἡ κοινὴ ὑπ' αὐτῶν ἀπόρριψις τῆς ἀγνώστου εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν καινοτομίας ταύτης τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀπετέλεσε σπουδαῖον σημεῖον συναντήσεως καὶ συμφωνίας αὐτῶν, ὅπερ ἀπ' ἀρχῆς ἐπεσήμαναν καὶ ἐχρησιμοποίησαν εὐφυῶς οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Διαμαρτυρήσεως. Θεωροῦμεν περιττὸν νὰ τονίσωμεν, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐμμένουσα ἀμετακινήτως εἰς

1. M. L u t h e r, *Resolutiones disputationum ...*WA. I, 571, 10.

2. *Lutherswerke in Auswahl*, Bd. 1,74.

3. *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch=Lutherischen Kirche*⁴, σ. 329.

τὰ λόγια τοῦ Κυρίου: «πίετε ἐξ αὐτοῦ π ἄ ν τ ε ς»¹ καὶ «ἐάν... μὴ πῖητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς»², ὡς καὶ εἰς τὴν ὁμόφωνον παράδοσιν τῆς ἀρχαίας Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀπορρίπτει ἀσυζητητὶ καὶ ἀπολύτως τὴν μὴ κοινωνίαν τῶν λαϊκῶν ἀπὸ τοῦ ποτηρίου, θεωροῦσα αὐτὴν μετὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Πατέρων καὶ τῶν κατακρινάντων τοὺς Μανιχαίους Παπῶν Λέοντος Α' καὶ Γελασίου Α' ὡς «magnum sacrilegium» καὶ ὡς ἀπάρνησιν τῆς ἰσοτιμίας πάντων τῶν μελῶν τοῦ ἐνὸς σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ἣν διδάσκει ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία³, τῆς διαιρέσεως ταύτης ὀδηγησάσης εἰς τὴν ὑπερύψωσιν τῶν Λατίνων κληρικῶν ὑπεράνω τῶν λαϊκῶν καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτον κυριαρχικὸν πρωτεῖον τοῦ Πάπα, διδάγματα ἀπορρέοντα ἐκ τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησιολογίας καὶ πάντα ἀπαράδεκτα ὑπὸ τῶν Ὁρθόδοξων.

Ὁμοίως περὶ τοῦ αὐτοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας γενομένου λόγου καὶ ἐν τῷ Χ ἄρθρῳ τῆς Ἀπολογίας τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας⁴, ὁ Μελάγχθων (δι' αὐτοῦ δὲ καὶ ὁ Λούθηρος) ἐπεκαλέσθησαν τὴν μαρτυρίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας πρὸς πίστωσιν τῆς «σωματικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ» ἐν αὐτῷ, ἀναφερθέντες τὸ μὲν εἰς τὴν «ἐπίκλησιν»⁵ τῆς Ὁρθόδοξου Λειτουργίας, ἐν ἣ «ἀδέεται ἐκτενῶς ὁ ἱερεὺς, ὅπως μεταβάλλῃ τὸν ἄρτον εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ», τὸ δὲ εἰς τὰς σχετικὰς ἐρμηνείας τοῦ «Ἑλληνας Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος (Βουλγαρίας) Θεοφυλάκτου»⁶ καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου⁷. Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐπανῆλθε βραδύτερον καὶ ὁ Τύπος συμφωνίας (Formula concordiae)⁸.

Ἐπίσης ὁ Λούθηρος ἀπέρριπτε τὰς λατινικὰς ἰδιωτικὰς λειτουργίας, νομίζων ὅτι καὶ αἱ Ἀνατολικαὶ Ἐκκλησίαι δὲν ἐτέλουν τοιαύτας. Ἐλεγε δὲ ὅτι ὁ Θεὸς ἀπέσπασεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἰδιωτικῶν λειτουργιῶν καὶ ἀπελύτρωσεν ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρίας ταύτης. Ὁμοίως ὑπετίμα καὶ τὸν λειτουργικὸν κανόνα τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς βραβυδίαν ἐκ πολλῶν ψευδῶν συντεθειμένην, ὑπεστήριξε δὲ ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον τὸν κανόνα τοῦτον (dicebat Graecos et Mediolanos illum canonem non habere)⁹.

1. Μαθ. 26,28.

2. Ἰωάν. 6,53.

3. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ἐκκλησιολογία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἀθήναι 1962, σ. 99 ἔξ.

4. Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche⁴, σ. 248.

5. Παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Τὰ Δογματικὰ καὶ Σύμβολικὰ Μνημεῖα... τ. Ι, σ. 306.

6. Θεοφυλάκτου, ἐκ Μάρκ. 14,22. Migne P.G. 429, 649-652.

7. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, εἰς Ἰωάν. 10,2. Migne P.G. 74,341.

8. Solida declaratio VII,11, ἐν: Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche⁴, σ. 976.

9. WA. Tischreden 5,450,23 καὶ 33 (Nr. 6035), ὡς καὶ 4,475,12 καὶ 25 (Nr. 4760).

Ὡς γνωστὸν δὲ καὶ ἡ Ἀπολογία τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας ἐν ἄρθρῳ XXIV, 6 ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας εἰς ἐπίρρωσιν τῆς ὑπὸ τῶν Διαμαρτυρομένων ἀπορρίψεως τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν τελέσεως πολλῶν ιδιωτικῶν λειτουργιῶν¹, ἀλλ' ἡμαρτημένως ἐν συνεχείᾳ, ἄρθρ. XXIV, 78-93, θεωρεῖ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ὡς ἀπορρίπτουσαν τὸν χαρακτῆρα τῆς θείας Εὐχαριστίας ὡς θυσίας ἰλαστικῆς², ὡς κατωτέρω ὀψόμεθα.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν γλῶσσαν, ἐν ᾗ δέον νὰ τελεῖται ἕκασταχοῦ ἡ θεία Λειτουργία, ὁ Λούθηρος ἐν τῇ περὶ «Βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας» μελέτῃ αὐτοῦ ἐρωτᾷ ὀρθῶς: «Διατί ἐπιτρέπεται νὰ τελεῖται ἡ Λειτουργία ἑλληνιστί, λατινιστί καὶ ἑβραϊστί, οὐχὶ δὲ καὶ γερμανιστί ἢ ἐν οἰαδῆποτε ἄλλῃ γλώσσῃ;»³ Καὶ ἐν τούτῳ λοιπὸν συνεφώνει πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, τὴν ἔκπαλαι εἰσαγαγοῦσαν τὴν μετάφρασιν καὶ τέλεσιν τῆς θείας Λειτουργίας εἰς τὰς ἐθνικὰς γλώσσας πάντων τῶν ὀρθόδοξων λαῶν. Γενικώτερον ὡς πρὸς τὴν ἐν τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ θέσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὁ Λούθηρος ἐδίδασκεν, ὅτι «δύναται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ὀρθῶς νὰ ὀνομάζεται ἱερὰ γλῶσσα (ὡς καὶ ἡ ἑβραϊκὴ), ἐφ' ὅσον ἐξέλεγε (ὑπὸ τοῦ Θεοῦ) πρὸς τοῦτο μεταξὺ τῶν ἄλλων (γλωσσῶν) καὶ ἐν αὐτῇ ἐγράφη ἡ Καινὴ Διαθήκη, ἐξ αὐτῆς δέ, ὡς ἐκ μιᾶς πηγῆς, ἐξέρρευσαν πᾶσαι αἱ ἄλλαι γλῶσσαι διὰ μεταφράσεων καὶ ὑπ' αὐτῆς ὁμοίως ἐξηγιάσθησαν»⁴. Ὡς γνωστὸν, τὸ πρόβλημα τοῦτο τῆς γλώσσης εἶχεν ἔκπαλαι λύσει ριζικῶς ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διὰ τῶν μεταφράσεων τῶν βιβλίων τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς λα-

1. Die Bekenntnisschriften der Evangelisch=Lutherischen Kirche⁴, σ. 350.

2. Αὐτόθι, σ. 371-375, βλέπ. καὶ Ἰ. Καλογῆρου, μν. ξ. σ. 18.

3. M. L u t h e r, De captivitate Babylonica Ecclesiae praeludium (1520). WA. 6,524. Lutherswerke in Auswahl. Bd. 1,457.

4. M. L u t h e r, An die Ratsherrn aller Städte deutsches Lands (1524). WA. 15,37. Συναφῶς παρατηρεῖ ὁ E. B e n z, ὅτι, κατὰ τὸν Λούθηρον, ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίου χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης «ist ausdrücklich als eine Erwählung bezeichnet, die diese Sprache vor allen anderen auszeichnet und ihr ein heilsgeschichtliches Vorzeichen gibt. Die Ausbreitung des römischen Reiches und der hellenistischen Kultur und Sprache im Raum dieses Reiches wird als eine heilsgeschichtliche, geheimnisvolle Vorbereitung verstanden, durch die die griechische Sprache über die ganze Ökumene verbreitet und damit befähigt wurde, von Gott als Mittel seiner Offenbarung an alle Welt benutzt und so zur heiligen Sprache erhoben zu werden. Diese Heiligung kommt den übrigen Sprachen, den Volkssprachen, nicht auf dieselbe unmittelbare Weise der Erwählung, sondern in einer abgeleiteten Form zu, und zwar durch die «Dolmetschung» der Heiligen Schrift aus der heiligen Sprache in die Volkssprachen». (Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich — orthodoxen Kirche. Marburg 1949, σ. 173).

τρείας εἰς τὰς ἰδίαις γλώσσας τῶν ἀσπαζομένων τὸν Χριστιανισμὸν λαῶν¹.

Ὅμοίως ἐν τῇ εἰρημένῃ περὶ «τῆς Βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας» μελέτῃ τοῦ ὁ Λούθηρος ποιεῖται μνεῖαν τοῦ ὀρθοδόξου Βαπτίσματος, ὁμιλῶν περὶ τῶν διαφόρων τύπων τελέσεως τοῦ μυστηρίου τούτου, ἦτοι τοῦ ἑλληνορθόδου: «βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», τοῦ λατινικοῦ: «ἐγὼ βαπτίζω σε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», καὶ τοῦ πρωτοχριστιανικοῦ: «Ἐγὼ βαπτίζω σε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», δι' οὗ εἶναι βέβαιον ὅτι ἐβάπτιζον οἱ Ἀπόστολοι².

Τέλος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐμνήσθη ὁ Λούθηρος καὶ ἐν τῇ περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλίᾳ του, ἀπαραδέκτω βεβαίως οὔση ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων³, ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1528 ὁμολογίᾳ του περὶ θείας Εὐχαριστίας, ἐνθα ἐκφράζει τὴν πίστιν του, ὅτι «μία ἁγία χριστιανικὴ Ἐκκλησία ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ αὕτη εἶναι ἡ κοινότης καὶ ὁ ἀριθμὸς ἢ ἡ συνέλευσις ὅλων τῶν χριστιανῶν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, ἡ μοναδικὴ νύμφη τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ πνευματικὸν σῶμα αὐτοῦ, οὗτινος αὐτὸς εἶναι ἡ μοναδικὴ κεφαλὴ... καὶ ἡ Χριστιανοσύνη αὕτη εἶναι οὐχὶ μόνον ὑπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν ἢ τὸν Πάπαν, ἀλλ' ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ... οὕτως ὥστε ὑπὸ τὸν Πάπαν, τοὺς Τούρκους, τοὺς Πέρσας, τοὺς Ταρτάρους καὶ ἀπανταχοῦ ἡ Χριστιανοσύνη εἶναι διεσκορπισμένη μὲν σωματικῶς, συνηνωμένη δ' ὅμως πνευματικῶς ἐν τῷ ἐνὶ Εὐαγγελίῳ καὶ πιστεύουσα ὑπὸ μίαν κεφαλὴν, ἣτις εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός...»⁴ Καὶ ἀλλαχοῦ γράφει ὁ Λού-

1, E. Benz, αὐτόθι, σ. 175: «Die Praxis der griechisch—orthodoxen Kirche hat ja von den ältesten Zeiten der Kirche an darin bestanden, den einzelnen Völkern in der Volkssprache zu predigen und eine volkssprachliche Liturgie einzuführen. Die syrische Kirche hat syrisch, die armenische Kirche armenisch, die koptische Kirche koptisch gepredigt, gesungen, gelehrt und die Liturgie vollzogen. Die Goten, die von griechischen kleinasiatischen Missionaren christianisiert wurden, hatten Bibel, Gottesdienst, Predigt und Kirchenlieder in gotischer Sprache..»

2. M. Luther, De captivitate Babylonica Ecclesiae praeludium. WA. 6.531/2. Lutherswerke in Auswahl, Bd. 1,464.

3. Βλέπ. L. Müller, Orthodoxe Kritik am Protestantismus im 19. und 20. Jahrhundert. Ἐν: Orthodoxy und evangelisches Christentum, Nr. 1. Witten 1949, σ. 37 ἔξ. «Die Auseinandersetzung zwischen Orthodoxy und Protestantismus kreist in erster Linie um das Problem der Kirche...» (σ. 37). «Die Verwerfung der Kirche durch den Protestantismus bleibt für die Orthodoxy immer dessen schwerster Mangel, und viele kleinere Differenzpunkte werden aus diesem grundsätzlichen Gegensatz hergeleitet...» (σ. 42). «Der entscheidende Punkt der Auseinandersetzung ist die Lehre von der Kirche...» (σ. 52, 53). Τοῦ ἀύτοῦ, Ρῦσσης Geist und evangelisches Christentum. Die Kritik des Protestantismus in der russischen religiösen Philosophie und Dichtung im 19. und 20. Jahrhundert. Witten 1951.

4. M. Luther, Vom Abendmahl Christi, Bekenntnis. WA. 26, 506. Lutherswerke in Auswahl, Bd. 3, 512.

θηρος περὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἣν ταυτίζει πρὸς τὴν «Χριστιανοσύνην», ἐναλλάσσω τὸς δύο τούτους ὄρους, ὅτι «ἡ ἁγία Ἐκκλησία δὲν περιορίζεται εἰς τὴν Ῥώμην, ἀλλ' ἐκτείνεται ὅσον καὶ ὁ κόσμος, συνάπτεται δὲ ἐν τῇ μιᾷ πίστει πνευματικῶς καὶ οὐχὶ σωματικῶς»¹. Ὡστε, κατὰ τὸν Λούθηρον, ἡ «Χριστιανοσύνη» σύγκειται ἀπὸ ὁμάδα Ἐκκλησιῶν, ἐκάστη τῶν ὁποίων παρουσιάζει τὰ ἰδιάζοντα τῆς χώρας ἢ τοῦ λαοῦ τῆς, πᾶσαι δὲ συνδέονται πρὸς ἀλλήλας πνευματικῶς καὶ οὐχὶ σωματικῶς ἢ λειτουργικῶς ἢ ὀργανωτικῶς, συναποτελοῦσαι τὴν μίαν Ἐκκλησίαν ἢ Χριστιανοσύνην.

Ἄναμφιβόλως ἡ ἄνευ τοῦ Πάπτα ὑπαρξίς ὑπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὡς αὐτοτελοῦς καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ συνεχιζούσης τὴν παράδοσιν καὶ κληρονομίαν καὶ τὴν ζωὴν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἤσκησεν ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Λουθήρου περὶ Ἐκκλησίας. Διότι, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Κ. Völker, «διὰ τῆς ἐνασχολήσεως μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων ἀπεσαφηνίσθη ἡ οἰκουμενικὴ βᾶσις τῆς περὶ Ἐκκλησίας ἐννοίας τοῦ Λουθήρου. Ἐὰν ἐν τῷ ζ' ἄρθρῳ τῆς Αὐγουστιαίας Ὁμολογίας τονίζεται, ὅτι «διὰ τὴν ἀληθῆ ἐνότητα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἀναγκαῖον, ὅπως διατηρῶνται πανταχοῦ ὁμοίμορφοι τελεταί, ὑπὸ ἀνθρώπων ἐγκαθιδρυθεῖσαι», ἀρκεῖ μόνον «να κηρύσσῃται ὀρθῶς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ νὰ τελῶνται τὰ Μυστήρια συμφώνως πρὸς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ», ἡ ἐννοία αὕτη ἀνταποκρίνεται πλήρως καὶ πρὸς τὴν ἐντύπωσιν, ἣν εἶχεν ἀποκτήσει ὁ Λούθηρος ἐκ τῆς διαμορφώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ». Διότι «ὅσον περισσότερον ἐπέδρα τὸ πρόβλημα τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς περὶ Ἱστορίας ἀντιλήψεως τοῦ Λουθήρου, τόσον ἐπενήργει καὶ ἐπὶ τῆς περὶ Ἐκκλησίας ἐννοίας αὐτοῦ ἡ παρουσία ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντιπαπικῶν Ἐκκλησιῶν»².

Αὗται εἶναι αἱ σπουδαιότεραι διαπιστώσεις καὶ ἐκδηλώσεις καὶ γνώμαι τοῦ Λουθήρου περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἵνα παραλείψωμεν ἐτέρας τινὰς ὁμοίας ἢ ἥττον σπουδίας³. Πέραν τούτων ὅμως δὲν ἠδυνήθη δυστυχῶς ὁ Λού-

1. WA. 6,300. Πρβλ. καὶ P. Meinhold, Was ist Luthertum? Ἐν: Evangelisches und Orthodoxes Christentum in Begegnung und Auseinandersetzung, hrsg. von E. Benz und L. A. Zander, Hamburg 1952, σ. 35 ἔξ.

2. K. Völker, Luther und der Osten Europas. Ἐν Luther-Jahrbuch 1933. (Luther-Ges.), hrsg. von Th. Knolle, München τ. 15 (1933) σ. 117 καὶ 119. Γενικώτερον παρατηρεῖ ὁ E. Benz, ὅτι «die Griechische Kirche war für Luther in allen seinen Kämpfen immer wieder das klassische Anschauungsbeispiel für die Richtigkeit seiner Reformforderungen und für «die Legitimation seines reformatorischen Anspruchs». (Die östliche Orthodoxie und das kirchliche Selbstbewusstsein der Reformation. Ἐν: Evangelisches und orthodoxes Christentum in Begegnung... σ. 110).

3. Συναφῶς ὁ E. Benz (Beziehungen zwischen den deutschen Reformationkirchen und den orthodoxen Kirchen... σ. 21) παρατηρεῖ γενικῶς, ὅτι

θηρος νὰ διεισδύσῃ βαθύτερον εἰς τὸ δογματικὸν σύστημα, τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα, τὴν μυστικὴν ὑφὴν καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν χαρακτήρα καθόλου τῆς κατ' ἀνατολὰς Ὁρθοδοξίας, ἵνα ἀνεύρῃ καὶ ἄλλας μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ διαφορὰς, ἃς τότε ἀπέρριπτον οἱ πρῶτοι Μεταρρυθμισταὶ ὡς μεταγενεστέρας καινοτομίας τοῦ λατινικοῦ Σχολαστικισμοῦ, ἐνῶ ἤδη εἶχον πολὺ πρότερον ἀπορρίψει αὐτάς οἱ Ὁρθόδοξοι, στερρῶς ἐχόμενοι πάντοτε τῆς ἀρχαιοπαрадότου πίστεως καὶ παραδόσεως, χωρὶς ὅμως νὰ καταλήξωσιν εἰς τὰς ἀκρότητας, εἰς ἃς ἐν τῇ ὀξύτητι τοῦ ἀγῶνος κατέληξαν οἱ πρῶτοι Μεταρρυθμισταί. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία, ὅτι πολλὰ ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀνεζήτει ὁ Λούθηρος καὶ διὰ τὰ ὁποῖα κατεπολέμει τὸν Παπισμὸν, ἠδύνατο νὰ τὰ εὔρῃ ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις οὐ μόνον ἤτο ἀππληραγμένη τῶν αὐθαιρεσιῶν τῆς παπικῆς ἀπολυταρχίας καὶ τῶν τοπικῶν καταχρήσεων τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐπὶ πλέον εἶχε διατηρήσει ἀσινῆ καὶ ἀνόθευτον τὸν θησαυρὸν τῆς πίστεως καὶ τῆς παραδόσεως τῆς ἀρχαίας οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν μυστικὸν χαρακτήρα τοῦ Χριστιανισμοῦ¹, ἔναντι τοῦ εἰσχωρήσαντος ἐν αὐτῷ δυτικοῦ Ὁρθολογισμοῦ ἐν ἀρχῇ διὰ τοῦ λατινικοῦ Σχολαστικισμοῦ καὶ εἶτα καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἐντεῦθεν καὶ δὲν ἠδυνήθη ἡ δὲν ἠθέλησεν ὁ Λούθηρος νὰ στρέψῃ τὸν Προτεσταντισμὸν πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ φέρῃ οὕτως αὐτὸν ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἀληθῆ Ὁρθοδοξίαν καὶ τὸν γνήσιον εὐαγγελικὸν Χριστιανισμὸν, ἀλλ' ἐξηκολούθησε νὰ παραμένῃ πάντοτε δυτικὸς θεολόγος, θεολογῶν διὰ τῶν λατινικῶν κατηγοριῶν σκέψεως, μὴ δυνηθεὶς ν' ἀπελευθερωθῇ πλήρως ἀπ' αὐτῶν καὶ θραύσῃ τὰ δεσμὰ τῆς σχολαστικῆς σκέψεως, ξένος πάντοτε πρὸς τὴν θεολογικὴν σκέψιν τῶν ἀνατολικῶν Πατέρων, οὓς ἠγνόει κατὰ τὸ πλεῖστον². Ἰδοὺ διατὶ οὕτε ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ οὕτε ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ πεδίου κατάρθρωσεν ὁ Λούθηρος νὰ προσεγγίσῃ τὴν ἀνατολικὴν Ὁρθοδοξίαν, καὶ οὕτω δὲν κατέστη δυνατὴ ἐπὶ τῶν

ὁ Λούθηρος «beruft sich... auf die Griechen — auch in seiner Lehre von der Busse, von der Priesterehe und vor allem vom Sakrament des Abendmahls, wo er einfach seine reformatorische Auffassung und Praxis des Abendmahls identifiziert mit derjenigen der Ostkirche».

1. Τὴν μυστικὴν Θεολογίαν τῆς ὀρθόδοξου Ἀνατολῆς ἀπέκρουσεν ὁ Λούθηρος ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου: «Dionysius ille de coelesti hierarchia satis ridicula somnia confinxit»! — (Παρά Ε. Β e n z, Die östliche Orthodoxie und das kirchl. Selbstbewusstsein der Reformation, ἐστ' ἀν. σ. 122).

2. Κατὰ κατὰ τὸν Ν. Β e r d i a j e v, «soviel Luther auch immer gegen den Katholizismus auftrat und wetterte, innerlich blieb er doch eine Erscheinung des abendländischen, katholischen geistlichen Typus, wurde bestimmt durch den Geist des seligen Augustinus, suchte mehr nach der Rechtfertigung denn nach der Umwandlung, und ihm war mehr eine anthropologische, als eine kosmische Auffassung zu eigen». (Orthodoxie und Ökumenizität. Ἐν: «Die Ostkirche» (Sonderheft der «Una Sancta»), Stuttgart 1927, σ. 5).

ἡμερῶν τοῦ ἡ συνάντησις τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἥτις ἐξ ἄλλου τότε ἐν καταπτώσει καὶ ὑποδουλώσει ὑπὸ τοὺς Τούρκους εὕρισκομένη, δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἀναλάβῃ καὶ ἀγάγῃ ἐπιτυχῶς εἰς πέρας παρομοίαν πρωτοβουλίαν. Ὅπως δὲ ἦτο, καίτοι ὁ Λούθηρος δὲν κατάρθρωσε νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ δι' αὐτῆς τὴν πρὸς τὴν Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν ἄγουσαν ὁδόν, ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι «διὰ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς τοῦ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διεμόρφωσε τὴν οἰκουμενικὴν σκέψιν του, ἥτις εἶτα ἐκαλλιεργήθη μετ' αὐξούσης προσοχῆς καὶ ὑπὸ τῶν Λουθηρανικῶν κύκλων τῶν γειτνιαζουσῶν πρὸς τὴν Γερμανίαν ἀνατολικῶν χωρῶν»¹. Ἀναμφιβόλως δὲ ἡ οἰκουμενικὴ αὕτη σκέψις τοῦ Λουθήρου ἐπεβίωσε καὶ ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας μέχρι καὶ τοῦ παρόντος καλλιεργουμένη μετ' αὐξούσης πάντοτε δυνάμεως κυρίως μὲν ὑπὸ τοῦ ἐξαπλωθέντος καὶ μεγαλυνθέντος παγκοσμίου Λουθηρανισμοῦ, εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς Λουθηρείου κινήσεως προελθουσῶν ποικιλιανύμων Προτεσταντικῶν Ὁμολογιῶν, αἵτινες διαδραματίζουσι σημαντικὸν ῥόλον, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὴν Λουθηρανικὴν καὶ τὴν Ἀγγλικανικὴν ἰδίως, ἐν τῇ συγχρόνῳ οἰκουμενικῇ ἐκκλησιαστικῇ κινήσει.

(Συνεχίζεται)

1. K. Völker, ἐνθ' ἄν. σ. 136. Π. χ. βλέπ. τὴν «συμμαχίαν τῶν ἐν Πολωνίᾳ Ὁρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων» παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 39 ἔξ.